

Dyekiss Virág

Női utak a tundrasivatagban

Élete során számos olyan kisebb-nagyobb fordulóponthoz érkezik az életútját járó nő, ami komoly testérzetekkel jár, és ehhez szorosan kapcsolódva lelki változásokat is hoz. A természeti népek jól tudták és napról napra átérték annak az igazságát, hogy a küszöbökön való átlépésben sokat tud segíteni az ünnep, a rítus, a közösség. Példámat Szibéria egy kis népcsoportjának a köréből hozom. A magukat nyá embereknek nevező, külső néven nganaszan-ként emlegetett népcsoport folklóráját kutatva számos helyen van utalás a női élet eseményeire, noha ez egyelőre részletesen fel nem tárt elemét képezi a kultúrájuknak. A magyar nyelvnek távoli rokon nyelvét beszélő nganaszanok Észak-Szibériában, a Tajmir-félszigeten élnek, ahol rénszarvasvadászattal foglalkoztak, s a vándorló szarvasnyájak nyomában több ezer kilométert tettek meg szánjaikon, melyeket becsben tartott házi rénjeik húztak. Kúp alakú sátrakban laktak, amelyekben három-négy család lakott együtt. A szovjet időkben az akkor 860 főt számláló népcsoportot vegyes lakosságú falvakba telepítették, s ezzel sorsuk megpecsételődött. Ugyanakkor a mai napig igyekeznek életben tartani a hagyományos kézművességet, a folklór egyes elemeit, de a nyelvvesztés már visszafordíthatatlannak tűnik.

A nyá emberek voltak Szibéria utolsó nomád rénszarvasvadász népcsoportja, s egyben a legészakibb nép is. Hitviláguk szerint a világot sokféle, egyenrangú nép lakja, akik közül csak egy az emberi nép. A világ három párhuzamos rétegből áll, emberek, istenségek, állatok, szellemek és természetfeletti népek lakják. E különböző élőlények mind saját közösségükben élnek hitük szerint, saját törvényeik, vezetőik, sámánjaik vannak, akik népük jólétéért mindent megtesznek, ami erejükből telik. A világot a legfontosabb központi kérdés, a táplálkozás, a vadászat mozgatja, ami e népcsoportnál valóban sarkalatos pont volt, mert a tundrasivatag igen kevés táplálékot biztosít. A ragadozók veszélyt jelentenek a zsákmányállatokra és az emberekre, az emberek megölhetik a ragadozókat és a zsákmányállatokat is, ugyanakkor zsákmányul eshetnek az óriások vagy a betegségsszellemek vadászata során. A világok között a sámán a hivatásos határátlépő, ő indul útnak, ha egy lelket elraboltak és elpusztítással fenyegetnek.

Határátlépések, fordulópontok – születés. A női utat szegélyező vér-misztériumok, mint a születés, a menstruáció, az első nemi aktus, a szülés, illetve a menopauza, mind olyan alkalmak, amelyeket erősen óvtak szent és veszélyes voltuk miatt minden kultúrában. Az újszülött kislány élete első napjait, amíg a köldökcsonk le nem esik, túlnyomórészt édesanyja rénszarvasbőr bundája alá rejtve tölti. Ez a szokás a legmesszebbmenőig figyelembe veszi az újszülött testi-lelki igényeit. Az újszülött arra készül, hogy édesanyja testére kerül. Az anyai test is erre teremtetett: a mellkas felmelegszik akár 37,5 fokra, hogy alulról melegítse a frissen érkezett kis testet. A baba segítség nélkül

is elkezd kúszni az anyamell felé – nem is gondolnánk, mennyi erő és céltudatosság rejlik benne. Az anyai test ebben is segítségére van: a mellbimbó megsötétedik, és körülötte a mirigyek olyan illatú anyagot választanak ki, mint a magzatvíz, így az érzékeny orrú, ám fejletlen látással rendelkező újszülött könnyen megtalálhatja az édes forrást, amelyből igazán érdemes kóstolgatnia, mert az a néhány sűrű csepp, amit ilyenkor az első napokban ki tud szívni a kicsi, felér egy fél védőoltással, rengeteg immunanyagot tartalmaz. A baba szinte steril környezetből érkezik, így ezekben az első pillanatokban a teste is benépesül a családi baktériumflórával – kívül és belül egyaránt. A szülőcsatornán áthaladva bélrendszere megkapja azokat a jótékony lactobacilusokat, melyek az emésztését fogják segíteni, édesanyja testére simulva pedig bőrén is megjelennek az adott környezetre jellemző baktériumok. A gyermek érkezésekor arra vágyik, hogy könnyű legyen az átmenet a megszokott, méhen belüli környezet és a külvilág között. A rénszarvasbunda melege, puhasága, sötétsége, az édesanya illata és a mindig elérhető anyatej a lehető legkönnyebb teszik az adaptációt. Szüksége is lesz az erejére a kicsi életnek, mert nehéz körülmények közé érkezik. A három nap elteltével megmossák a babát. A víz az átmenetet jelképezi a túlvilágról az emberi világba, melynek az első kapuján átlépett a háromnapos kort megért csecsemő. A lélek a nganaszan elképzelés szerint apránként, lassan tölti el az embert, az első szó kimondásakor válik teljessé. Az első életévben a kisbabát egy kéregbölcsőbe helyezik, melyet a sátor tetőre lógatnak, így kényelmesen, a legkisebb lökéstől is hosszasan leng. A bölcső fölé tárgyakat kötnek, amelyek majd az asszonyi élet legfontosabb kellékei lesznek: bőrkaparót, ékszereket, varrókészséget. Hisznek abban, hogy hatással van a kicsire, hogy mit nézeget maga fölött, hogy már egész piciként hozzászokik azokhoz a tárgyakhoz, amelyek élete alapjául fognak szolgálni.

Kislányból nagylány – a menstruáció. A kislány élete édesanyja és a többi idősebb női rokon társaságában telik. Mindenkit, aki édesanyja generációjához tartozik, anyának nevez, az idősebb generáció megszólítása: nagymama. Megtanulja a női munkákat, a bőrök kidolgozását, a díszítő hímzéseket, belenő a szimbólumok, motívumok világába. Részt vehet a sámánszertartásokon, támogatja jelenlétével a közösséget. A gyermekvilágról kevés tudomásunk van, de annál is kevesebb arról a nagy pillanatról, amikor a kislány nagylánnyá vált. A menstruációs vérről a nganaszanok is úgy tartották, hogy nagy erővel bír, és ugyan külön ezzel a témával eddig nem foglalkoztak a kutatók, ahogyan az asszonyi élet többi témája is túlnyomórészt rejtve maradt, a folklórszövegeket tanulmányozva néhány fontos adatot mégis találunk. Népgyűjtéseink két mondjában fontos utalásokat találunk a menstruációs vérről. Egy leány a véres rongyocskát a sátor sarkába hajította, s nemsokára mocorgást hallott onnan. A vérből előbújt egy *baruszi*, azaz olyan lény, aki kinézetre egy hosszában félbevágott emberre vagy egy árnyékra hasonlít, és akit általában gonosznan tartanak, mert elveszi az emberek ételét, ellenséges velük szemben. A baruszik általában a halottakkal vannak összefüggésben, sírhelyeknél tanyáznak. Ez a baruszi azonban jó szándékú, segít a lánynak a munkájában, s a sámánvá váló lány legfontosabb segítőszelleme lesz apja akarata ellenére, aki nem nézi jó szemmel lánya segítőjét, és megpróbálja saját sámánerejével elzavarni.

Ebben a történetben a vér, amely a lélek egyik hordozója, megelevenedik, egy természetfeletti lény születik belőle. A másik mondában egy nagy erejű sámán elrabol egy nganaszan asszonyt, akit férje megpróbál visszaszerezni. A zárójelenetben a férjnek sikerül felhasítania az ellenséges sámán mellkasát, amelyből két szív ugrik elő, egy emberi szív és egy különös, szőrös szív. A szőrös szív felrepül, úgy tűnik, az ellenséges sámán megmenekül. A férj utasítására az asszony letép egy darabkát a menstruációs vérével összekeveredett bundájából, a férj ezt teszi a nyílveendő végére, és ezzel lövi le a sámáni szívet, amely hangos jajkiáltással hullik a földre, azt kiáltozva: – Most nagyon bemocskoltatok engem. Meghalok!

Az elrabolt feleség történetében szintén azzal szembesülünk, hogy a menstruációs vérben olyan erő van, ami képes egy nagy erejű sámán életét kioltani. Jurij Boriszovics Szimcsenko orosz kutató számos folklórgyűjtést végzett a nganaszanok körében, s a tisztátalanság fogalmáról írt egy tanulmányt, amely egyedülálló a maga nemében. Ebben többféle asszonyi tabut sorol fel, melyek a havi vérzéshez és a termékeny életkorhoz kapcsolódnak. A menstruáció ideje alatt minden beszennyeződött, amire a nő ráült vagy ráfeküdt, ezért külön erre a célra fenntartott rénszarvasbőrön kellett aludnia. Maga a vér nem veszélyes, mert az élő vér. Ha azonban rácsöppen és rászárad valamire, az a tárgy férfiak számára halálos veszélyt jelent, és a tárgyakat is „megöli”. A testből kifolyó vér a lélek hordozása miatt lehet veszélyes erejű. Ezt a fogalmat a nganaszanok nagyumának nevezik. A nganaszan nők igen ritkán menstruáltak, mert a gyermekek kihordása után a hosszas szoptatás késleltette a ciklus visszaállását, majd hamar újra teherbe estek. Így a menstruációs vérzés ritka és különleges alkalomnak számított körükben.

Az egyértelmű volt, hogy azokba a nőkbe, akiknek vérzésük van, lelkek költözhetnek, embereket tudnak a világra hozni, ezért e tiltások is az első menstruáció kezdetétől voltak érvényben. Ezek a lelkek a vérárammal tudnak közlekedni a testben. Így az asszonynak nem volt szabad semmilyen tárgy fölött átlépnie, és ha ez mégis megtörtént, a tárgyakat meg kellett tisztítani. Ételek vagy véres húsok közelében is vigyázni kellett. Ha férfiemberen lépett keresztül, annak súlyos fejfájás lett az eredménye, de kutyaszőröregéssel, áldozattal lehetett orvosolni a sérelmet. A nőknek ez a különleges életállapota minden téren befolyásolta a mindennapi életet. A nők kinyújtott lábbal ültek a sátor földjén, míg a férfiak maguk alá húzott lábbal ültek, nehogy véletlenül átlépjen a lábuk fölött egy nő. Udvarlaskor mindig a férfi ült a nő ölébe, hiszen a tabu miatt elképzelhetetlen volt, hogy a nő kerüljön felülre, amíg fel van öltözködve. A vándorlásra előkészített szánokban is mindig legalulra kerültek a női csizmák és alsóruhák, melyek hordozhatták a veszélyt. A női hálózsákokat, rénszarvasbőröket, amelyeken az asszony feküdt, külön szánon szállították. A szánokat a nők állították össze, a hatalmas sátrak összeállítása és leszedése is az ő feladatuk volt. A férfi- és a női munkák szorosan összefüggtek és kiegészítették egymást, egyik fél sem volt életképes a másik nélkül. A sátorból utoljára hozták ki a Tűzanya bálványt, aki a házi tűzhely őrzője és egyben az asszonyok fontos segítőtársa. A férfiak egyáltalán nem nyúltak az otthoni tűzhelyhez, még a mindig a szájukban lévő pipájukat is a feleségük gyújtotta meg. A nők különös kapcsolatban álltak a tűzzel, pattogásával tudta jelezni a Tűzanya, ha valami-

Ilyen különleges esemény vagy veszély volt várható. A tűzifát a nők gyűjtötték, és ők táplálták a Tűzanyát. Új otthonába a családi tűzhelyből vitt parazsat a fiatalasszony. Míg a nőkre a saját vérük nem veszélyes, addig a tűzön való átlépés végzetes lehet. Már kislánykoruktól arra tanították a gyermekeket, hogy soha ne lépjenek át a tűzön, de ez igazi veszélyt csak a termékeny években hordoz.

Új élet érkezik – várandósság és szülés. Az első menstruációtól fogva szabad volt neki életet élni, még ha a házasság még váratott is magára. A születő gyerekeket a nagyszülők nevelték fel, amíg saját családot nem alapított a leány. Tavasszal, a sarki éjszakát lezáró, többnapos napköszöntő szertartás alkalmával rituális párkereső játékot játszottak a fiatalok, majd több óráig tartó heves körtáncba kezdett a közösség, a felajzott vadrének hangjait, kiáltásait utánozva. Ez a tánc a lassan fellépő oxigénhiány és a közösség ereje miatt módosult tudatállapotot idézett elő, többen el is ájultak közben. Végül az ünnep része volt a rituális szeretkezés, melyhez a sámán az istenségektől egészséges gyermeki lelkeket kért. A tavasszal fogant gyermekek éppen alkalmas időpontban születtek meg ahhoz, hogy kicsit megerősödve kibírják a hetekig tartó vándorlást. A foganást úgy képzelték el, hogy a nőbe szem, azaz lélek költözik. Éppen ezért a termékeny életkorban lévő nőnek nem volt szabad az elejtett állatok szemébe néznie, mert a szem is hordozza a lelket, s esetleg megfoglanhatott tőle, mint ahogy az egyik monda tanít egy nőről, akinek szarvasborjú kezdett nőni a méhében, de nem tudta kihordani. Másik esetben a sámán-após helyezte menyé méhébe a nyájakat fenyegető farkast, és a gyermek farkasfarokkal született. Kitűnő vadász lett, nagy nemzetség atyja. Különleges várandóssága van a sámánnőknek, akiknek a gyermeke félig a segítőszellemtől származik. Egy sámánnőről az a történet járta, hogy képes volt a hasát egy kis kerek kő formájában letenni, végigugrálni és -táncolni a többórás szertartást, majd otthonába visszatérve visszavette ikreit a hasába. A várandós nőre számos tabu vonatkozott, például nem volt szabad halottakkal foglalkoznia, még a közelébe sem kerülhetett a halott, nehogy magával akarja vinni a sérülékeny gyermeket.

A szülés egy külön erre a célra épített sátorban történik, és amikor közeleg az idő, a családfő rénszarvas-áldozatot mutat be a könnyű szülés érdekében. A szülésen elsősorban a nők vehetnek részt, mert a vér számukra nem veszélyes. Ha azonban kritikusra fordult a helyzet, a férj, illetve a sámán bejöhetnek segíteni, majd később megtisztították magukat füsttel és kutyaszőrrel. A közösségben volt olyan tapasztalt asszony, aki szülések körül szokott segíteni. Általában a folklórszövegek szerint két-három napos vajúdat nem tartottak még veszélyesnek, de utána már sámánhoz fordultak. A közkedvelt szülési testhelyzet a térdelő vagy álló helyzet volt. Az anya maga kapaszkodott a sátor fő rúdjába, amely az istenségek világába való fő átjárót biztosította, s amelyen megérkezett a lélek. Ha az anya már nagyon fáradt volt, segítői tartották a vállánál. A megszülető csecsemő alá tiszta házirénbőrt terítettek, mert a vadrénbőr túl piszkosnak számított. Egy történet szerint hét napig vajúdott egy anya, s végül két sámán sámánolt egyszerre, a közösség tagjai pedig körbeállták a bálványok szánját, s így végül megnyílt az út a gyermek előtt. Ez különlegesen nagy tettnek számított. Egy másik sámánmonda arról számol be, hogy nem indult meg az asszonyok vajúdása, pedig már lassan megkezdődött az olva-

dás, és nagyon nehézkes szállítani az utolsó idős vagy vajúdo asszonyt, pláne a kis újszülöttet. Aggódtak, hogy meg kell hozni azt a nehéz döntést, hogy hátrahagyják az asszonyokat. Végül a sámánnak sikerült kieszközölnie, hogy meginduljon a vajúdas még az olvadás előtt.

Az első napokban ott marad az anya és gyermeke a szülés sátrában, majd ha a köldökcsont leesik, megmossák a kisbabát, és kilépnek a külön sátorból, megtisztulva kutyaszőr füstjével. Az első napokban az anya nem eheth vadhúst és halat, mert az a halálát okozhatja. A tisztulás után nagy lakomát készítenek neki, s a lakoma után még egyszer megfüstölik, s maga is megmosakszik. Ezután visszatérhet a közösségbe. A szülés során összevéreződött bőrt, a köldökzsinórral összekötött méhlepényt a szülés helyén hagyják lefedve, s ez a hely is veszélyesnek számít. A gyermekágyi vérzést hasonlóan kezelik, mint a menstruációs vért.

Búcsú az élettől – a bölcs asszony. A menopauza után az asszonyokat nagy tisztelet övezte. A nagymama szóval illették őket, ami az imákban az isteni anyák megszólítása is. A fiatalabb generáció tagjai nem nevezték őket soha a nevükön, mert az beszennyezte volna a nevet. A bölcs vénasszony tanítója volt a fiatalabbaknak, hordozója a bőséges élettapasztalatnak, különösen, hogy kevesen érték meg ezt az életkort. Ugyanakkor kiszolgáltató is volt, de ha nem látták el megfelelően, az nagy bűnnek számított. Az öreganyó halála után minden személyes tárgyát mellé helyezve egy rénszarvaskaravánt állítottak össze számára, hogy azon mehessen át a halottak birodalmába. Testét megmosták, hogy jelezzék átmenetét a másik világba, de még egy évig, amíg a vér és a hús teljesen el nem tűnt a csontokról, úgy tekintették, hogy két világ határán áll. A halottak birodalmában állandó a mulatság és a tánc, de még nem léphet be oda, mert túlságosan véres. Élő rokonaihoz ragaszkodna még, de ők elmenekülnek előle, hiszen a temetést követően füsttel megtisztulnak és új helyre költöznek. Neki már a túlvilágon kell megtalálnia a helyét, az ősök között.

A nganaszan nők folyamatosan annak tudatában kellett élniük, hogy termékenységükben erő rejlik, vérük teremtőerővel bír, és ennek értéke és veszélyes volta elsődlegesen fontos a közösség számára. Még a szűkre szabott adatokból is kirajzolódik egy olyan világ, amelyben a két nem teljesen egymásra utalva él, egységben önmagával és a közösséggel. Természetesen tudatosítanunk kell, hogy ez kevésbé egyes emberek életútjáról szól, mint inkább a hitvilágban rejlő normák és életfilozófia távlati képe. Ugyanakkor elgondolkoztató kérdéseket vet fel. Hogy jelenik meg mindez a mi életünkben? Tanulhatunk-e valamit a hajdani idők bölcs asszonyaitól?